

**A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...**

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

**ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE
ITSELF...**

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahádi ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhittek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI TŰK NÉHÁNY PÉLDÁNYA NAGYBÁNYÁRÓL

Szócs Péter Levente

Az utóbbi évtizedekben megszorodó leletmentések nyomán, elsősorban a templom körüli temetőkből az öltözet és tartozékainak számos maradványa kerül elő. E leletek támpontot jelentenek a középkori és kora újkori viselet rekonstrukciójához, bár előkerülésük esetlegessége és változó mértékű megtartásuk meglehetősen korlátozza ilyen szempontú hasznosításukat. A jelen közlemény témáját képező tűk gyakran a női fejviselet tartozékaiként kerülnek elő, amely meghatározó, szembetűnő, és meglehetősen látványos része az öltözetnek. A lelőköri körülmények viszont arról tanúskodnak, hogy a tűket a fejviselet mellett egyéb ruházati kiegészítőként is használták. A legtöbb esetben az előkerült leletekről a feltárásról beszámoló közleményből értesülünk, ugyanakkor született több tanulmány egyedi tárgyokról vagy tárgytípusokról, sőt néhány regionális áttekintés is megjelent. Mindezekből világossá váltak a főbb kronológiai és tipológiai támpontok, valamint a tárgyak értelmezését, társadalomtörténeti vonatkozásait is megpróbálták tisztázni. Mindazonáltal több részlet homályban maradt, ellentmondásos, vagy épp hiányoznak a vonatkozó adatok – nem annyira az ismert leletek kis száma, mint inkább a kirajzolódó kép töredezettsége miatt. A továbblépés lehetőségét tehát leginkább az jelenti, ha minél több feltárt leletet sikerül feldolgozni és közzétenni. Ilyen megfontolásból ismertetem itt a nagybányai (Baia Mare, Románia) egykori Szt. István király plébániatemplom körüli temetőből előkerült hajtűket, valamint vázolom az elemzésükből eredő kérdéseket és következtetéseket. Ez egyben az itteni régészeti kutatások átfogó feldolgozása egy részletének tekinthető. A Nagybányán előkerült hajtűk kapcsán érdemes kitérni egy, a város területén korábban előkerült kincslelet egyik darabjára, egy gömbös fejű díszűre, mert egyrészt pontosítható a felfedezésekor adott leírása,¹ másrészt alkalmas a templom körüli temető leleteinek és kapcsolatrendszerüknek árnyaltabb értelmezésére.

Nagybánya arany- és ezüsbányászatának, valamint az ehhez kapcsolódó, itt zajló pénzverésnek köszönheti kialakulását és virágzását, mint ilyen a középkori Magyar Királyság jelentős bányavárosainak egyike és a térség fontos gazdasági központja. A középkori forrásokban Asszonypataka néven szerepel, amely latinul és németül is előfordul *Rivulus Dominarum*, illetve Frauenbach formában.² A település legkorábbi említése 1329-ből származik, majd nem sokkal később, 1347-ben, széleskörű városi kiváltságot nyert, amelyet később számos alkalommal megerősítettek és bővítettek; a 15. század végén a települést városfallal vették körbe, ennek maradványai és nyomai mindmáig megfigyelhetők.³ A Szt. István király tiszteletére szentelt plébániatemplom a település főteréhez közel, attól délre állt. Az 1347-es városi kiváltságlevél szerint a plébánosé a gabona- és a bortized fele, míg a másik felét a polgárok a templom építésére fordíthatják. A kiváltságlevél 1376. évi megerősítéséből elmaradt a templomépítésre való utalás, ami az építési munkálatok befejezésére utal. 1387-ben a plébániatemplom Szűz Mária oltára előtt a plébános egyezséget kötött a város tanácsával, mely szerint a plébános jövedelméből tizenegy káplánt és egy tanult prédikátort volt köteles tartani. 1445-ben a templom sekrestyéjében írták át a város kiváltságlevelét, míg 1478-ban pápai búcsúengedélyt nyert a templom Szűz Mária és Mindszentegek kápolnája. További

A szerző régész, történész, a Szatmár Megyei Múzeum (Szatmárnémeti/Satu Mare, Románia) főigazgatóhelyettese (peter.szocs@gmail.com).

¹ MIHALIK 1906, 119.

² A 16. századtól a Neustadt és (Nagy-)bánya nevek terjednek el, míg végül az újkorban az utóbbi válik kizárólagossá.

³ NÉMETH 2008, 8–9, 17, 249–251; BALOGH 2018, 318–324; valamint SZÓCS 2018.

15. századi források a templom Szt. Móric-, Mária-Magdolna- és Szt. Bálint-oltárát említik. A templom a 16. század közepe táján előbb a lutheránus, majd a kálvinista gyülekezet használatába került, majd a 17. század végén rövidebb időre, végül 1712-től végleg visszakerült a katolikus egyházhoz. Az akkor még meglehetősen kis lélekszámú katolikus plébánia a visszakapott másik ispotálytemplom és az újonnan épített plébániatemplom mellett nem tudta fenntartani a régi templomot, így az fokozatosan leromlott; a 19. század közepére rommá vált templomot, a torony kivételével, 1847-ben elbontották.⁴

A templom helyén és a körülötte kialakult parkban 2012 és 2014 között folyt régészeti ásatások napvilágra hozták a megmaradt alapfalakat, padlókat, belsőépítészeti részleteket, valamint a templom körüli épületeket és temetkezéseket.⁵ A plébániatemplomtól keletre két további templomépület részlete került elő: a Szent Márton-kápolna hajójának északnyugati sarka (a plébániatemplom szentélyétől délkeletre) és a Szent Katalin-(?) kápolna hajójának nyugati része (a plébániatemplom szentélyétől közvetlenül keletre). A kutatás a park felújítási és rendezési munkálatait előzte meg, így a leletmentő jellegnek megfelelően elsősorban a felújítási munkálatok által érintett felületekre terjedt ki. A rendelkezésre álló idő és anyagi források szűkössége miatt csak néhány helyen volt lehetőség az ásatást egészen a steril rétegekig mélyíteni, többnyire a régészeti feltárás csak a munkálatok által bolygatott mélységig volt lehetséges. Ennek következtében az elvégzett vizsgálatot sem a templomépület, sem az azt körülvevő temető esetében nem tekinthetjük teljesnek. Mindezzel együtt ez az ásatás a mai napig a Szt. István-templom legátfogóbb, a lehetőségekhez képest megfelelően dokumentált kutatása.

A plébániatemplom körüli temetőből 773 sírt tártunk fel és dokumentáltunk, de a másodlagos pozícióban előkerült emberi csontok nagy száma több ezer felszámolt, bolygatott sírra utal. Az azonosított sírok legkorábbi része a 14. századból származik, a legkorábbi az M692 sír (cx734), amelyet egy 1330-as évekből származó dénár keltez. A temetkezések többsége kora újkori, míg a legújabbak a 18. századra keltezhetőek. Ezek általában bolygatatlanok, jellemző a középkori temetkezéseknél jóval mélyebb sírgödör és egy részük, a korábbiakkal ellentétben, gazdag sírleletekben. A mellékletek elsősorban ékszereket és egyéb öltözködési tartozékokat jelentenek, illetve ruhamaradványokat, valamint a koporsók fémszerelékeit és egyéb részleteket. Az egyik legkésőbbi temetkezésre példa az M488 sír (cx473), amely egy a templomon kívül feltárt gyermeksír, ezüst díszszegekkel kivert fakoporsóval, rajta a halálozás dátumával: 1763. augusztus 16. A plébániatemplom körüli temető a város legfontosabb temetkezőhelye volt a középkor és a kora újkor folyamán, így a feltárt sírokból előkerült leletanyag a város lakóinak öltözetére és szokásaira vet fényt.

A 2012 és 2014 között 36 tű került elő, amelyeket a lelőköri körülmények alapján összevonva, 24 tételben mutatok be; egy további tételt jelent az 1904-ben előkerült dísztű leírása (a tételek számozása megfelel az illusztrációk számozásának):⁶

1. Gömbös fejű tű (cx1 fn); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen spirálosan futó vájat; hossz: 5,2 cm, fej átmérő: 0,3 cm; a Szt. István-templom déli kápolnájának előteréből, rétegből (cx1, S5/2012, -1,59 m); 16–17. század.
2. Gömbös fejű tű (cx2 R6); bronz; sima, kisméretű gömbfej; hossz: 3,1 cm, fej átmérő: 0,2 cm; a Szt. Márton-templom alapozása mellől (cx2, S4A 2012, -1,53 m), környezetében három érmével (Szapolyai János, Miksa és egy 17. századi bizonytalan kibocsátó); 16–17. század.

⁴ PAPP 2011, 181–207.

⁵ A régészeti kutatások eredményeinek összefoglalása: SZÓCS – POP 2020; SZÓCS 2022. A feltárt kora újkori temetkezésekről: SZÓCS 2020; a régészeti kutatások során előkerült könyvveretekről: SZÓCS 2021.

⁶ A leletek a nagybányai Máramaros Megyei Régészeti és Történeti Múzeum gyűjteményében található; a leltári számnak a zárójelben közölt leletazonosító felel meg; a fotókat Zamfir Şomcutean és Katócz Zoltán, a képtáblákat Nagy Norbert készítette. Köszönöm segítségüket.

3. Gömbös fejű tű (cx2 R10); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen spirálosan futó vájat; hossz: 6,8 cm, fej átmérő: 0,3 cm; cx2, a Szt. Márton-templom alapozása mellől, rétegből (S4A/2012, -1,52/1,93 m), környezetében két magyar érmével (Miksa, és egy 17. századi bizonytalan kibocsátó); 16–17. század.
4. Gömbös fejű tű (cx2 R66); bronz; kis gömbfej, vízszintes vájattal; hossz: 2,6 cm, fej átmérő: 0,2 cm; a Szt. Márton-templom alapozása mellől (cx2, S4A/2012, -1,83 m); környezetében három érmével (I. Mátyás, egy 15–17. századi bizonytalan magyar kibocsátó, valamint egy 15–16. századi bizonytalan lengyel kibocsátó); 16. század.
5. Gömbös fejű tű (cx2 R87); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen vízszintes vájat; hossz: 5,8 cm, fej átmérő: 0,3 cm; a Szt. Márton-templom alapozása mellől, rétegből (cx2, S4A/2012, -2,35/2,45 m); 16–17. század.
6. Gömbös fejű tű (cx3 R430); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen vízszintes vájat; hossz: 3,5 cm, fej átmérő: 0,2 cm; M1 sír betöltéséből, másodlagos helyzetben (cx3, S4C/2012, -1,66 m) lásd 24. szám is; 15–16. század.
7. Gömbös fejű tűk (cx4 R402); 2 bronztű, mindkettő kis gömbfejjel, rajtuk vízszintes vájat; hossz: 3,2 cm, fej átmérő: 0,2 cm; a Szt. Katalin-templom téglapadlójáról (cx4, S4C/2012, -1,49 m), környezetében egy érmével (16–17. századi bizonytalan magyar kibocsátó) és egy könyvverettel; 16–17. század.
8. Tű töredéke (cx11 R257); bronz; a fej hiányzik; megmaradt hossz: 3,1 cm; M7-22 sírok környezetéből (cx11, S4D/2012, -2,25 m); 16–17. század.
9. Gömbös fejű tű (cx176 R29); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen spirálosan futó vájat; hossz: 5,8 cm, fej átmérő: 0,3 cm; a Szt. István-templom déli falának alapozása mellől, rétegből (cx176, S2/2012, -1,77 m), környezetében I. Lipót 1699-ben vert magyar krajcárja; 17. század.
10. Gömbös fejű tűk töredéke (cx278 R238); 2 bronztű; az egyiknek a feje hiányzik, a másiknak kisméretű gömbfej, rajta vízszintes vájat, és hiányzik a szára; hossz: ?, fej átmérő: 0,2 cm; M284 sír melléklete (cx278, S2/2012, -1,65 m), egy gömbös fejű gombbal és koporsóveretekkel; 16–17. század.
11. Gömbös fejű tű (cx322 fn1, fn2); 5 bronztű, közülük kettő töredékes, hiányzik a fejük; a másik három tűn kis gömbfej, a fejeken vízszintes vájat; hossz: 2,6 cm, fej átmérő: 0,2 cm; M344 sír melléklete (cx322, S2/2012, -1,72/1,86 m), kapcsokkal, koporsóveretekkel és egy szórvány érmével (Aquilleani pátriarkátus, 15. század); 17–18. század.
12. Gömbös fejű tűk töredéke (cx323 R14b); 6 töredékes bronztű, ötnek a feje hiányzik, a hatodik kis gömbfejjel, rajta vízszintes vájat; hossz: ?, fej átmérő: 0,2 cm; M345 sír melléklete (cx323, S2/2012, -1,81 m), gyöngyökkel, bronztöredékekkel és csillag alakú koporsóveretekkel; 16–17. század.
13. Gömbös fejű tűk (cx333 fn, R6b); 2 bronztű kis gömbfejjel, az egyiknek a feje sima, a másikon vízszintes vájat; hossz: 3,1 cm, fej átmérő: 0,2 cm; M354 sír melléklete (cx333, S2/2012, -2,10 m), díszes kapcsokkal, gyöngyökkel, olvasóval és koporsóveretekkel; 18. század.
14. Tű töredéke (cx347 R48); bronz; a fej hiányzik; hossz: ?; M370 sír melléklete (cx347, S2/2012, -2,22 m), boglárokkal díszített textilmaradványokkal (mellényke kézelője) és olvasóval; 18. század.
15. Gömbös fejű tű töredéke (cx351 R7); bronz; kis gömbfej, vízszintes vájattal; hossz: ?, fej átmérő: 0,2 cm; M375 sír melléklete (cx351, S2/2012, -1,87 m), koporsóedezskák maradványaival és koporsóveretekkel; 16. század.
16. Tű töredéke (cx379 R717); bronz; a fej hiányzik; hossz: ?; a Szt. István-templom szentélyének téglapadlójáról (cx379, S1/2014, -2,10/2,30 m), közelében két érme (egyik Nagy Lajos 1345 után vert denárja, a másik I. Mátyás 1471–1486 között vert denárja); 15. század.

17. Gömbös fejű tű (cx785 R671); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen vízszintes vájat; hossz: 7,1 cm, fej átmérő: 0,2 cm; a kőalapozású építmény mellől, rétegből (cx785, S4H/2014, -1,20 m); 17–18. század.
18. Gömbös fejű tű (cx785 R676); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen vízszintes vájat; hossz: 3,4 cm, fej átmérő: 0,2 cm; a kő alapozású építmény mellől, rétegből (cx785, S4H/2014, part. NV, -1,22 m); 17–18. század.
19. Gömbös fejű tű töredéke (S1 R111); bronz; sima, kis gömbfej; hossz: ?, fej átmérő: 0,2 cm; rétegből (S1G/2012, -1,36/1,73 m); 16–17. század.
20. Gömbös fejű tű (S4C R380); bronz; kisméretű gömbfej, a fejen vízszintes vájat; hossz: 4,5 cm, fej átmérő: 0,2 cm; rétegből (S4C/2012, -1,55 m); 16–17. század.
21. Tű töredéke (S4C R417); bronz; a fej hiányzik; megmaradt hossz: 3,0 cm; rétegből (S4C ext V/2012, -1,98 m); 16–17. század.
22. 5. Gömbös fejű tű töredéke (S9B R521); bronz; sima, kis gömbfej; hossz: ?, fej átmérő: 0,2 cm; rétegből (S9B/2012, -0,94 m); 16–17. század.
23. Díszű töredéke (cx224 R78); aranyozott ezüst; a fej henger alakú, tagolt, a vége virág- vagy koronaszerűen kiképzett; hossz: ?, fej: 0,6 × 0,3 cm; a kerek lépcsőtorony mellől, rétegből (cx224, S2/2012, -1,48 m); 16–17. század.
24. Díszű (cx3 R1); aranyozott ezüst; a fej bordákkal tagolt, melyekhez gömböcskéket és tüskéket illesztettek; hossz: 4,5 cm, fej: 0,7 × 0,3 cm; M1 sír melléklete (cx3, S4C/2012, -2,20 /-2,32), párizsi kapocs párral, gyöngyökkel (fejdíszből) és koporsóveretekkel, a sír betöltéséből, másodlagos helyzetből, -1,66 m-en, egy másik tű is előkerült (lásd 6. tétel); 16–17. század.
25. Díszű (IF1140); aranyozott ezüst; nagy, gömbös fej; a tű szára hiányzik; fej átmérő: 2,19 cm; az 1904-ben Nagybányán talált kincslelet része, az előkerülés óta a tű szára elveszett.

A tűk közül 12 példány csak töredékesen maradt meg, többnyire a fej hiányzik, míg a kincslelet tűjénél a fej van meg és a szár hiányzik. A fennmaradó darabok többsége igen rövid: a szár 2,6 és 3,2 cm között változik; öt tű szára hosszabb: 5,2 és 7,1 cm között változik, míg az egyik díszű 4,5 cm hosszú (24. tétel). A tárgyalt tűk közül háromnak a feje díszesebb kialakítású (ezért is nevezem díszűnek őket: 23, 24. és 25. tétel), a többinek a feje egy kis gömb, melynek átmérője 0,2 cm körüli. A kisgömbös fejű tűk többségénél, 13 darabnál, a fejen spirálos, további ötnél a fejen vízszintes vájat látszik, míg négy tű feje sima. Ezek a vájatok nyilván a tűk készítésekor keletkeztek: a fejet egy dróthuzal megcsavarásából alakították ki; a tűk szára is méretre vágott drótszár, melynek egyik végén a szúrásra alkalmas hegyet alakítják ki, a másik végéhez illesztik (többnyire forrasztják) a fejet.⁷ Egyes tűket és sima kialakítású fejeket önthették is, de a túlnyomó többség dróthuzalból készült, a szarát a funkciónak és a méretnek megfelelő hosszúra hagyva.

E készítményi technika miatt a tűket leginkább a rézdrótot előállító mesterek készítették. Nürnbergben, a színesfém megmunkálásának messzire ható központjában, az 1363-ban készült mesterlistán a tű- és drótkészítők együtt szerepelnek mint „nadler und drotsmit”; később, a 15. század folyamán már elkülönülnek a különböző nyersanyagot (vas, színes- és nemesfém) feldolgozó és a különböző típusú tűket készítő mesterek.⁸ Maga a dróthúzás mint technológia a késő antikvitás öröksége, nagyobb arányú elterjedése Nyugat- és Közép-Európában a 14. századtól kezdődik, összefüggésben az egyes munkafázisok gépesítésével.⁹ Nürnberg mellett Köln, Frankfurt és Lübeck számított

⁷ EGAN – PRITCHARD 1991, 297–304; KELLER 2023, 283–284.

⁸ KELLER 2023, 283. A szervezeti elkülönülés leginkább a vasból, illetve acélból dolgozó, horgokat és varrássra is használt tűket készítő mesterek, és a rézdrótot (pontosabban a réztövezetből készült drótot) megmunkáló tűkészítők között volt. Ez utóbbi csoportba tartozó mesterek párizsi típusú kapcsokat is hajlítottak rézdrótból, lásd Uo. 283–285, 289–290.

⁹ WOLTERS 1996, 207–209.

1. ábra. Nagybányán, az egykori Szt. István plébániatemplom körül előkerült tűk, 1–11. sz.
(Fotó: Zamfir Şomcutean – Katócz Zoltán)

Fig. 1. Pins discovered around the former Parish Church of St. Stephen in Baia Mare / Nagybánya, nos. 1–11. (Photograph: Zamfir Şomcutean – Zoltán Katócz)

2. ábra. Nagybányán, az egykori Szt. István plébániatemplom körül előkerült tűk, 12–16. sz.
(Fotó: Zamfir Șomcutean – Katócz Zoltán)

Fig. 2. Pins discovered around the former Parish Church of St. Stephen in Baia Mare / Nagybánya, nos. 12–16. (Photograph: Zamfir Șomcutean – Zoltán Katócz)

e mesterség fontosabb központjainak,¹⁰ ahonnan Európa-szerte exportálták meglehetősen nagy számban a késztermékeket, e mellett a drót mint nyersanyag kereskedelme ugyancsak jelentős volt, de a mesterek vándorlásával és a technológiák átvételével is számolhatunk.¹¹ Az exportált tűk egy része nyilván a középkori Magyarországra is eljutott, de ezeket bizonyára helyben is készítették: Budán

¹⁰ KELLER 2023, 282.

¹¹ 1440-ben két velencei hajó Flandriából Angliába tartva – más áruk mellett – nem kevesebb mint 83 000 tűt szállított: EGAN – PRITCHARD 1991, 297. Egy 16. század végén, a Gnalic szigetnél (Horvátország) elsüllyedt velencei hajó is szállított tűket, más többnyire lübecki eredetű áru mellett (JANES – AZINOVIC BEBEK 2022, 384); egy másik, a 17. század végén Raguzza (Dubrovnik, Horvátország) közelében elsüllyedt velencei hajó rakományában dróttekercek is voltak más nürnbergi színesfém áruk társaságában: ESER 2002, 102–103.

3. ábra. Nagybányán, az egykori Szt. István plébániatemplom körül előkerült tűk, 17–22. sz.
(Fotó: Zamfir Şomcutean – Katócz Zoltán)

Fig. 3. Pins discovered around the former Parish Church of St. Stephen in Baia Mare / Nagybánya, nos. 17–22. (Photograph: Zamfir Şomcutean – Zoltán Katócz)

külön rézműves céh működött, a mesterek között találunk dróthúzókat és tűkészítőket.¹² Közvetlen források híján is számolhatunk e mesterség jelenlétével a Felvidéken és Erdélyben, elsősorban Kolozsváron, Szebenben és Nagybányán, tekintve, hogy e városokban jelen voltak a rokonszakmák és a közelben bőséggel állt rendelkezésre nyersanyag.

A díszűtűk fejének kialakításához már speciálisabb ötvöstechnikákat alkalmaztak, így készítőiket – már csak az alapanyagként használt ezüst és a gyakori aranyozás miatt is – a másfajta ékszereket is gyártó aranyművesek között kereshetjük. A 25. tétel tűjén a nagygömbös fej alsó és felső félgömbjét filigránszerű drótsor választja el; az alsó félgömb sima, míg a felsőt öt, kör alakban rendezett minta díszíti; négyet egymástól szabályos távolságra, a félgömb oldalán helyeztek el, egyet pedig felül; a mintákat ugyancsak filigránszerű spirális drótsor keretezi, közepükön csészeként kiemelkedő négyszögű, karmos foglalatban díszítő kövecskéket ültettek. A foglalatok közül ma már egy hiányzik, másik háromból eltűnt a kő, míg az ötödikben egy, talán üvegből csiszolt fehér kövecske maradt meg.¹³ A kör alakú minták közé bőrtűs díszítést idéző gömböcskéket illesztettek; a filigrán és az egyéb részletek kevésbé gondos kivitelre utalnak, de az összbenyomás mégis reprezentatív hatást kelt. A 23. és 24. tétel fejét öntéssel és hideg megmunkálással alakították ki.

¹² BENDA 2021, 90, 95–96.

¹³ MIHALIK 1906, 119 szerint a foglalatokban egy-egy „facetirozott vörös almandin-szemecske” volt, fehér követ nem említ; az előkerülés óta elveszett kövek lehetnek vörösek.

4. ábra. Nagybányán, az egykori Szt. István plébániatemplom körül előkerült díszűk, 23–25. sz.
(Fotó: Zamfir Şomcutean – Katócz Zoltán)

Fig. 4. Decorative pins discovered around the former Parish Church of St. Stephen in Baia Mare / Nagybánya, nos. 23–25. (Photograph: Zamfir Şomcutean – Zoltán Katócz)

Az egyszerű, kiscsömögös fejű tűk a középkori és kora újkori temetkezések gyakori mellékletei, ugyanakkor jelen vannak a településekhez köthető leletanyagban is. Elterjedésükről, a típusokról és a lehetséges funkciókról Mérai Dóra nyújtott alapos elemzést 2010-ben megjelent monográfiájában.¹⁴ Vizsgálatának fókuszában a viselet és ennek etnikum jelző szerepe volt, mivel egyes török kori leletek használatát a női fejviselethez erősített kendők és fátylak esetében a korábbi kutatások rác vagy más balkáni népcsoportokhoz kötötték.¹⁵ Az elemzés során számba vett leletek elterjedése és használatuk ideje alapján Mérai Dóra meggyőzően bizonyította, hogy a tűk használata önmagában nem utal délszláv népcsoportokra, ilyen következtetésre inkább több tényező együttes megléte alapján lehet jutni, így például a temető helyzete és szerkezete, a sírok kialakítása, valamint a tűkön kívül a viselet más elemeinek jelenléte.¹⁶

Mérai elemzésének eredeti céljához képest másodlagos, viszont a további kutatások számára mégiscsak fontosabb eredménye a funkciók azonosítása és egyes tűtípusok elkülönítése. A tűk használata, a sírmellékletek tanúsága szerint a 14–15. század fordulójától terjed el, általánosságban a kora újkorban válik. Területi szempontból mindenütt előfordulnak a Kárpát-medencében, a nagyszámú lelet gyakori és elterjedt viseletre utal.¹⁷ A funkciókra az előkerülés kontextusából következtethetünk: a legtöbb tű a koponya körül kerül elő, gyakran párban, a jobb és/vagy bal oldalán, de vannak példák több tű használatára is, némely esetben ezek a koponya körül, sugár alakban kerültek elő.¹⁸ Világos, hogy ezekben az esetekben a kontyba csavart haját és/vagy a fejet fedő kendőt, fátylat, esetleg pártát rögzítették a tűkkel, ezért használják a szakirodalomban a haj-, konty- vagy fátyoltű elnevezést vegyesen. Hogy nem csak női fejviseletnél alkalmaztak tűket, az is mutatja, hogy – bár ritkán – férfi és gyerek sírokban is felbukkannak.¹⁹

A kiscsömögös fejek formai változatai vagy a tűszárak hosszának különbségei, az előkerült példányok alapján, egyelőre nem mutatnak meggyőző regionális és kronológiai sajátosságokat, ilyenek esetleges létét pontosabb keltezés és az egyes régiókat alaposabban lefedő kutatások mutathatják ki. A tűk funkció szerinti pontosabb elkülönítése sem lehetséges az előkerült és közölt példák alapján, ahogy nem elégségesek az adatok a haj- és fejviselet pontosabb rekonstrukciójához sem – főleg az ehhez használt textíliák nagyfokú pusztulása miatt. Több szerencsés lelet és alapos feldolgozás szükséges, de addig is világos, hogy a viselet tekintetében – néprajzi példák alapján – számos regionális változattal számolhatunk, és meghatározó lehetett az életkor és a társadalmi státusz is. Mindenesetre megállapítható, hogy a felhasználás tekintetében egyes típusokat egyaránt

¹⁴ MÉRAI 2010, 58–59.

¹⁵ WICKER 2002a, 226; WICKER – KÓHEGYI 2002, 54; WICKER 2008, 92–93.

¹⁶ A délszláv népesség temetkezési szokásairól összefoglalóan: GAÁL 1979–1980; WICKER 2002b és WICKER 2003. Mérai Dóra észrevételeit és következtetéseit elfogadva értékeli Bertók Gábor és Nagy Balázs a Majson feltárt kora újkori temető hajtűit, hangsúlyozva, hogy a halottak kartartása, a temető helyzete, valamint a tűk előfordulása külön önmagukban nem mutatják a kulturális-etnikai hovatartozást, de együttesen és az írott források információival összevetve utalnak az elhunytak balkáni eredetére (BERTÓK – NAGY 2023, 20).

¹⁷ MÉRAI 2010, 58–59. Újabb áttekintés a témában néhány lelet közlésén kívül nem született. Kivétel az Erdélyben és a mai Románia más területein előkerült tűket is tárgyaló monográfia (RUSU 2019, 489–490), amely azonban figyelmen kívül hagyja az előkerülés kontextusait, így meglehetősen általánosító megállapításait további vizsgálatoknak kell pontosítani. Az erdélyi lelőhelyeket ismételtelen áttekintette NYÁRÁDI 2020, 182–185, néhány moldvai és havasalföldi példát is idéz, bár ezek többsége nem gömbös, hanem korongos fejű, ami a Kárpátoctól keletre eső területek más divatját mutatja. A Kárpát-medencéből kitekintve a teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni a havasalföldi és dobudzsai kincsleletekben előkerült díszű tűk feldolgozását: DUMITRIU 2001, 29–30; a Cseh- és Morvaországban előkerült tűkről nyújtott áttekintést: OMELKA – ŘEBOUNOVÁ – ŠLANCAROVÁ 2011; a Prága területén újabban előkerült apróleletek katalógusát, benne külön fejezetekkel a tűkről: SAWICKI 2021, 253–266; valamint a Fiume (Rijeka) területén feltárt középkori temetkezéseket és mellékleteit, köztük kiscsömögös fejű tűket bemutató tanulmányát, amelyben áttekintik a mai Horvátország területén talált tűket: JANES – AZINOVIC BEBEK 2022, 384, 393, 399, 5/9–13. kép.

¹⁸ MÉRAI 2010, 58.

¹⁹ MÉRAI 2010, 58.

használhatták a haj- (konty) vagy a fejviselet rögzítésére. Sőt, több előkerült – a fejviseleteknél ismertekkel azonos típusú – tű esetében egyértelmű, hogy nem a fejviselet részét képezte: a sírokban a vállnál, esetleg mell- vagy deréktájékon kerültek elő, tehát a ruházat vagy éppen a szemfedő rögzítésére használhatták.²⁰ Ilyen szerepe lehetett Nagybányán az M284-es sírból előkerült két bronztűnek (10. tétel); itt a sír fejrészét egy modern vezeték megsemmisítette, a tűk a váz felső részéről kerültek elő, tehát a ruházathoz tartozhattak.

A díszítüket – és azon belül a 25. tételhez hasonló nagygömbös fejűeket – ugyancsak Mérai Dóra tekintette át.²¹ Előkerültek sírmellékletként, települések leletanyagában, valamint kincsleletek darabjaként más ötvöstárgyakkal együtt, ami azt mutatja, hogy az ilyen fajta tűk anyagi értéke jelentősnek számított. A sírmellékletek esetében a nagybányai kincslelet tűjével (25. tétel) megegyező kialakítású és díszítésű darabok kerültek elő a közeli Nagykároly-Bobáld (Carei-Bobald, Románia) kora újkori temetőjéből²² és az elpusztult Csengerjánosi temploma körüli temetőből.²³ Földrajzilag távolabb eső párhuzamok kínálóznak Kaposvárról, a 61. sz. út mellett feltárt (feltételelesen az elpusztult Keszi faluval azonosított) település templomának temetőjéből,²⁴ továbbá Balatonszőlős,²⁵ Bárdudvarnok (Kaposzentbenedek vagy Kaposfői premontrei prépostság),²⁶ Kaszaper,²⁷ Naszvad (Nesvady, Szlovákia)²⁸ és Nyitra-Zobordarázs (Dražovce, Szlovákia)²⁹ templom körüli temetőiből. Városfalva-Székelységhegy (Orășeni, Románia) lelőhelyen, egy kora újkori sírcsoport egyik sírjából került elő két hajtűként meghatározott tárgy.³⁰ Tarcavajkócon (Vajkovce, Szlovákia) egy nemesi kúriához tartozó kápolna körüli temetkezésekből került elő egy nagygömbös fejű tű.³¹ Balassagyarmaton a középkori és kora újkori település részletének feltárásából származik egy díszű,³² Cikó-Eszterpusztán egy elpusztult település területén fordult elő egy másik díszű.³³ A nagybányai tűhöz hasonló darabot vagy darabokat tartalmaztak az Alvincen (Vințu de Jos, Románia),³⁴

²⁰ MÉRAI 2010, 59.

²¹ MÉRAI 2010, 59–65; újabb összefoglalás a csengerjánosi leletek kapcsán: JAKAB – MÉRAI 2019, 184–186.

²² NÉMETHI 1981–1982, 172–175; NÉMETHI 1995, 125.

²³ JAKAB – MÉRAI 2019, 184: a 26. sírban, a mellkason két kisebb gömbös, sima fejű tű, két nagygömbös, granulált fémgöngyöcskével és filigránnal díszített tű, valamint gömbös kialakítású ruhakapcsok voltak (185. old, 14. kép). A 43. sírban a koponya mellett került elő két kisebb, rombusz alakú lapokból összeállított fejű tű. A szerzők sírszám megjelölése nélkül említik, hogy két további sírban a koponya mellett feküdtek díszűk. A nagybányai nagygömbös tűhöz hasonló darabok a 68. és 198. sz. sírban kerültek elő, mindkét esetben párban; a tárgyak a múzeum kiállításán láthatók, az ásatási dokumentáció és leltár áttekintéséhez nyújtott segítséget, valamint a leletekről készített rajzok és fotók átengedését köszönöm a helyi múzeum munkatársainak, Fábrián Lászlónak és Szabó Jánosnak.

²⁴ BÁRDOS 1987, 20–21: a 772. sírból két aranyozott ezüst, nagygömbös hajtű és két kis bronz hajtű került elő (49, II. tábla 18–19); a 773. sírban a koponya körül sugár elrendezésben két aranyozott ezüst és egy ezüst nagygömbös fejű, áttört mintákkal, filigránnal és csüngőkkel díszített tű (50, III. tábla, 1–3), valamint hét kiscömbös, sima fejű bronz tű került elő. A csüngőkkel díszített darabokat néprajzi párhuzamok alapján „rezgő” tűként azonosítja a szerző.

²⁵ LÁSZLÓ 1980, 116: a 4. sz. sírban, egy nő koponyájának jobb oldaláról került elő egy aranyozott ezüst, áttört díszítésű, nagygömbös fejű tű (120, 12. ábra).

²⁶ MOLNÁR – ARADI 2020, 188–189; 185. I. tábla, 1–7. kép.

²⁷ BÁLINT 1938, 161, XVII. t. 7. kép.

²⁸ NEVIZÁNSKY – PROHÁSZKA 2018, 29. A 173. sírból öt hajtű került elő: két nagygömbös fejű, két további díszű fémgöngyöcskével és fémlamezékkel díszített fejjel, valamint egy kiscömbös fejű tű. A sír további mellékletei: olvasó gyöngyei és egy kegyérem (30, 6. tábla, 3–4. kép).

²⁹ RUTTKAY 1997, 18, 4. ábra 8. kép.

³⁰ NYÁRÁDI 2020, 182: a 6. sz. sírban, a koponya környezetében egy párta maradványai mellett két áttört díszű, ezüst, filigrános, gömb alakú tárgy került elő, amelyeket az ásató díszűkként határozott meg (182, 14. kép).

³¹ SLIVKA 1978, 318, 22/5 ábra.

³² VADAY – HANCZ 2002, 62–63, 5. ábra, 1. a-b kép.

³³ K. TÓTH 2021.

³⁴ RUSU 1998, 36, 130, 25. kép. A kincsleletet a 16. század végén rejtették el, és a volt domonkos kolostor régészeti feltárása során került elő.

Bánffyhunyadon (Huedin, Románia),³⁵ Bojon (Boiu, Románia),³⁶ Drégelypalánkon,³⁷ Mezőviszolyán (Visuia, Románia),³⁸ Pécs-Bányatelepen,³⁹ Septéren (Șopteriu, Románia),⁴⁰ Szászújőson (Fântânele, Románia),⁴¹ Tolnán⁴², valamint Tamáslakán (Tomasevác/Tomaševac, Szerbia)⁴³ előkerült kincsleletek.

A sírmellékletekként előkerült példányok esetében a tű helyzete mutatja a rendeltetést: legtöbbször a haj- vagy fejviselet részeként jelenik meg, de a csengerjánosi 26. sírban a ruházatot rögzítették a díszűk. Ezzel szemben – ahogyan már szóba került – a szakirodalomban a díszűket hajűtűnek, kontyűtűnek, illetve néprajzi párhuzamokra hivatkozva rezgőtűnek vagy tekerődő tűnek nevezik,⁴⁴ bár a korábbi kutatásban a nagygömbös fejű tűkre az írott forrásokban felbukkanó bogláros tű elnevezést használták.⁴⁵ Az írott és képi források egyébként hasznos támpontokat nyújtanak a tűk funkciójára és típusaira, bár ezek az adatok az értékesebb anyagú, mívesebb, tehát megörökítésre érdemesebbnek talált tárgyakra vonatkoznak.⁴⁶ A díszűk használatának korát inkább a kincsleletek világítják meg: a legkorábbi a Pécs-Bányatelepen előkerült kincslelet 1559-es záróverettel, a legkésőbbi a septéri kincslelet, 1690-es záróverettel. A keltezés tekintetében azonban szem előtt kell tartani, hogy kincsleletek darabjait, jellegükből adódóan, készíthették és viselhették a záróveret événél jóval korábban. Ezért, valamint a fejek hasonló, de a részleteket tekintve különböző kialakításuk miatt, a jelzett időszakon belül egyelőre nem látszik, hogy mely formai változatok lehetnek korábbiak vagy későbbiek. Ilyen kronológiai szempontból is releváns részleteket a további kutatások és szerencsésebb előkerülési kontextusok hozhatják napvilágra.

A díszűk elterjedése meglehetősen széleskörű, különféle anyagból és díszítéssel készültek, így a változó minőség más-más fogyasztói kört célozott meg. Az értékesebb anyagú és magas technikai tudással kivitelezett tárgyak felhasználói az előkelőbb társadalmi rétegek tagjai voltak, míg a gyengébb ezüsből, kevésbé színvonalas, de összességében az értékesebb darabokra hasonlító tűk a köznép tehetősebb képviselői számára is elérhetőek voltak. Ez egyben azt jelenti, hogy készítésük is elkülönült: az értékes, magas minőségű darabok a szigorú nyersanyag követelményeket és technikai szabályok betartását megkövetelő városi ötvöscéhekhez tartozó mesterek munkái, míg a gyengébb minőségűek készítőit a mezővárosok ötvöseit között kereshetjük. Figyelemre méltó, hogy az ilyen díszűk előkerülési helye a Kárpát-medence keleti részén, azaz Erdélyben, továbbá a hódoltság területén gyakoribb. A Tamáslakán előkerült kincsleletben, de máshol is, a díszűk mellett más, oszmán-török ötvösmunkaként meghatározott ékszerek is voltak.⁴⁷ Mindez a török, vagy balkáni hatásokra utal, bár ezek pontos mibenlétét további kutatásoknak kell meghatározni. Ezzel szemben a kisgömbös fejű tűk száma és szélesebb elterjedése gyakori és változatos használatot mutat, a felhasználók társadalmi hátterére tekintet nélkül mondhatni, hogy a mindennapi élet kellékeinek számítottak.

³⁵ CIPĂIANU 1973. A kincslelet érméinek záróverete 1625.

³⁶ COZA 1999, 281–282. A kincslelet érméinek záróverete 1667.

³⁷ KÖVÉR 1892, 33.

³⁸ TELCEAN 1976, 208, 214, pl. I., 2–3 kép, 215, pl. II. 1–2. kép. A kincslelet érméinek záróverete 1599.

³⁹ GERELYES 2005, 287, 288, 2. kép. A kincslelet érméinek záróverete 1559.

⁴⁰ VELTER – DUMITRIU 2012, 12, 55, 224, pl. 2/1. A kincslelet érméinek záróverete 1690.

⁴¹ BORZA 2022. A kincslelet érméinek záróverete 1686.

⁴² S. LOVAG – T. NÉMETH 1974, 226, 229, 6/6. ábra. A kincslelet elrejtésének időpontját 1597-re valószínűsíti a szerző.

⁴³ KÖVÉR 1897, 247, XIII. kép.

⁴⁴ KULCSÁR 1998, 100; BÁRDOS 1987, 20.

⁴⁵ MIHALIK 1906, 119; KOREK 1989–1990, 181.

⁴⁶ A Radvánszky Béla által gyűjtött írott forrásokat és a releváns képi forrásokat elemzi: MÉRAI 2010, 64, 69; további erdélyi példák tűkre vonatkozó írott forrásokra: LUPESCU MAKÓ 2022, 53; lásd még az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár adatait a gombostű (IV, 603–604, legkorábbi előfordulás 1576-ból származik, díszűtű értelemben pedig 1631-ből), hajűtű (IV, 953: a legkorábbi előfordulás 1755!) és tű (XIII, 651) címszavaknál.

⁴⁷ GERELYES 1994, 46–47.

IRODALOM

- BALOGH 2018 BALOGH Béla: Nagybánya város története. In: *A történeti Szatmár vármegye* II. Szerk.: Reszler Gábor. Nyíregyháza 2018, 316–373.
- BÁLINT 1938 BÁLINT Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető (Das Gräberfeld und die Kirche von Kaszaper aus dem Mittelalter). *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 14 (1938) 139–183
- BÁRDOS 1987 BÁRDOS Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában (Medieval church and cemetery in the vicinity of Kaposvár) II. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 8 (1987) 5–82.
- BENDA 2021 BENDA Judit: A kúszólevél nyomában. Budai ötvösműhelyek és egy 15. századi ötvösműhely leletei (Tracing crockets. Finds of goldsmith workshops in Buda and a 15th century workshop). In: *A nemes- és színesfémek régészete, története és néprajza a Kárpát-medencében. Készítéstechnikai, archeometriai és társadalomtörténeti megközelítések*. Szerk.: Cseh Fruzsina – Kiss Viktória – Szulovszky János. Budapest 2021, 89–103
- BERTÓK – NAGY 2023 BERTÓK Gábor – NAGY Balázs: Kora újkori sírcsoport Majsról (An early modern grave group from Majs). In: *A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltságkori Dél-Dunántúlon. A Wosinsky Mór Múzeumban 2021. szeptember 21-én rendezett konferencia előadásai*. Szerk.: K. Németh András – Máté Gábor. Szekszárd 2023, 15–32.
<https://doi.org/10.61832/wok1.2023.02>
- BORZA 2022 BORZA, Gl. Adrian: Date preliminare privind tezaurul medieval de la Fântânele, comuna Matei, județul Bistrița-Năsăud.
<https://stiinta-pentru-toti.blogspot.com/2022/08/date-preliminare-privind-tezaurul.html?m=1> (utolsó elérés: 2024. február)
- CIPĂIANU 1973 CIPĂIANU, Ana Maria: Din istoricul orfevrăriei Transilvănene. Acele de păr din tezaurul de la Huedin (Regardant l'histoire de l'orfèvrerie transylvaine. Les Épingles a cheveux provenant du trésor de Huedin). *Acta Musei Napocensis* 10 (1973) 653–663.
- COZA 1999 COZA, Mihaela: Tezaurul de la Boiu, sec. XVI–XVII, jud. Hunedoara (Trésor de Boiu). *Apulum* 36 (1999) 281–288.
- DUMITRIU 2001 DUMITRIU, Luminița: *Der mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.–15. Jahrhundert*. București 2001.
- EGAN – PRITCHARD 1991 EGAN, Geoff – PRITCHARD, Frances: *Dress accessories, c. 1150 – c. 1450*. London 1991.
- ESER 2002 ESER, Thomas: Unter Tage, unter Wasser. Nürnberger Artefakte als archäologische Funde. In: Maué, Hermann – Eser, Thomas – Hauschke, Sven – Stolzenberger, Jana: *Quasi Centrum Europae. Europa kauft in Nürnberg, 1400–1800*. Nürnberg 2002, 96–115.
- GAÁL 1979–1980 GAÁL Attila: A Dombóvár-békatói 16–17. századi temető (The 16th–17th century cemetery of Dombóvár-Békató). *A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 10–11 (1979–80) 133–223.

- GERELYES 1994 GERELYES Ibolya: *Török ékszerek*. [Budapest] [1994].
- GERELYES 2005 GERELYES Ibolya: A Pécs-bányatelepi XVI. századi kincslelet (16th century treasure find from Pécs-Bányatelep). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2005) 587–594.
- JAKAB – MÉRAI 2019 JAKAB Attila – MÉRAI Dóra: Csengerjánosi egykori temploma. In: *Csenger 800 éves. Helytörténeti monográfia*. Szerk.: Istvánovits Eszter. Csenger 2019, 173–191.
- JANES – AZINOVIĆ BEBEK 2022 JANEŠ, Andrej – AZINOVIĆ BEBEK, Ana: Burial practices in the urban area of medieval Rijeka. In: *Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity*. Eds: Predovnik, Katarina – Karo, Špela – Bricelj, Maja. Ljubljana 2022, 369–400.
- K. TÓTH 2021 K. TÓTH Gábor: Török kori fátyoltú Cikó-Eszterpusztáról. <https://wmmm.hu/2021-februar-torok-kori-fatyol-ciko-eszterpusztarol/> (utolsó elérés: 2024. február).
- KELLER 2023 KELLER, Anke: *Metall verarbeitende Handwerke in Nürnberg*. Nürnberg 2023.
- KOREK 1989–1990 KOREK József: A zombor-bükkszállási 17. századi temető sírleletei. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1 (1989–1990) 181–201.
- KÖVÉR 1892 KÖVÉR Béla: A középkori sodrony-zománc kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 12 (1892) 19–33.
- KÖVÉR 1897 KÖVÉR Béla: Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. *Archaeologiai Értesítő* 18 (1897) 246–249.
- KULCSÁR 1998 KULCSÁR Mihály: Aranyozott fátyoltú. In: *125 év – 125 műtárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményéből*. Szerk.: Cserményi Vajk – Lakat Erika. Székesfehérvár 1998, 100.
- LÁSZLÓ 1980 LÁSZLÓ Csaba: A balatonszőlősi református templom kutatása (Erkundung der reformierten Kirche in Balatonszőlős). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15 (1980) 113–124.
- LUPESCU MAKÓ 2022 LUPESCU MAKÓ, Mária: Clothing. A mark of noble identity in early modern Transylvania (II). *Acta Musei Napocensis* 59/II (2022) 33–75. <https://doi.org/10.54145/ActaMN.59.02>
- MÉRAI 2010 MÉRAI, Dóra: “The True and Exact Dresses and Fashion.” *Archaeological Clothing Remains and their Social Contexts in Sixteenth- and Seventeenth-Century Hungary*. BAR International Series 2078. Oxford 2010. <https://doi.org/10.30861/9781407305554>
- MIHALIK 1906 MIHALIK József: A nagybányai ékszerlelet. *Archaeologiai Értesítő* 26 (1906) 116–129.
- MOLNÁR – ARADI 2020 MOLNÁR István – ARADI Csilla: Régészeti kutatások Somogy megyében 2018–2019-ben. Bárdudvarnok–Barát-domb. *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei* 7 (2020) 188–189. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2020.7.151>

- NEVIZÁNSKY – PROHÁSZKA 2018 NEVIZÁNSKY, Gabriel – PROHÁSZKA, Péter: Stredoveký a včasnónovoveký (kostolný) cintorín v Nesvadoch, v polohe Jánoska part. Výskum Bélu Szókeho v rokoch 1938 a 1943 (Der mittelalterliche und frühneuzeitliche Kirchenfriedhof in Nesvady-Jánoska part. Die Ausgrabungen Béla Szókes in den Jahren 1938 und 1943). *Archaeologia Historica* 43:1 (2018) 21–33. <https://doi.org/10.5817/AH2018-1-2>
- NÉMETH 2008 NÉMETH Péter: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Nyíregyháza 2008.
- NÉMETHI 1981–1982 NÉMETHI, Ioan: Descoperiri arheologice din hotarul oraşului Carei, jud. Satu Mare (Archäologische Entdeckungen in der Umgebung der Stadt Carei, Kreis Satu Mare). *Studii și comunicări – Satu Mare* 5–6 (1981–1982) 167–182.
- NÉMETHI 1995 NÉMETHI, Ioan: Descoperirile arheologice de la Carei-Bobald (jud. Satu Mare) în anul 1994 (Archeological researches in Carei-Bobald, Satu Mare County, year 1994). In: *Cercetări arheologice în aria nord-tracă I*. Red.: Gumă, Marian – Schuster, Cristian – Maxim-Alaiba, Ruxandra – Comşa, Alexandra – Tarcan-Hrişcu, Carmen – Opriş, Ioan Carol – Rogozea, Petru – Rustoiu, Aurel – Sava, Eugen – Székely, Zsolt. Bucureşti 1995, 123–126.
- NYÁRÁDI 2020 NYÁRÁDI Zsolt: Nemesi családok temetkezései Udvarhelyszéken (15–16. század). In: *Székelyek a Keleti végeken*. Szerk.: Sashalmi-Fekete Tamás. Székelyudvarhely – Székelyderzs 2020, 155–200.
- OMELKA – ŘEBOUNOVÁ – ŠLANCAROVÁ 2011 OMELKA, Martin – ŘEBOUNOVÁ, Otakara – ŠLANCAROVÁ, Věra: Špendlík – před hradbou a za hradbou (Die Stecknadel – vor und hinter der Stadtmauer). *Archaeologia Historica* 36:2 (2011) 523–540.
- PAPP 2011 PAPP Szilárd: Helyzetkép széljegyzetekkel. Nagybánya középkori plébániatemplomának építéstörténetéhez. In: *Középkori egyházi építészet Szatmárban*. Szerk.: Kollár Tibor. Nyíregyháza 2011, 181–207.
- RUSU 1998 RUSU, A. Andrei: *Gotic și renaștere la Vințu de Jos* (Gotik und Renaissance im Unter-Winz). Cluj-Napoca – Satu Mare 1998.
- RUSU 2019 RUSU, A. Andrei: *Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania în evul mediu*. Cluj-Napoca 2019.
- RUTTKAY 1997 RUTTKAY, Alexander: Archeologický výskum kostola sv. Michala v Nitre, časť Dražovce a v jeho okolí – informácia o výsledkoch (Grabung in Nitra- Dražovce, bei der St.-Michaels-Kirche und Ihrer Umgebung). *Archaeologia Historica* 22:1 (1997) 9–20.
- S. LOVAG – T. NÉMETH 1974 S. LOVAG Zsuzsa – T. NÉMETH Annamária: A tolnai XVI. századi kincslelet (Der Schatzfund von Tolna aus dem 16. Jahrhundert). *Folia Archaeologica* 25 (1974) 219–245.
- SAWICKI 2021 SAWICKI, Jakub: *Dress accessories from Prague, c. 1200 – c. 1800. Catalogue of finds*. Prague – Wrocław 2021.

- SLIVKA 1978 SLIVKA, Michal: Archeologický výskum zaniknutej šľachtickej kurie vo Vojkovciach, okres Košice-vidiek (Archäologische Untersuchung einer verfallenen Adelskurie in Vajkovce, Bezirk Košice-Land). *Archaeologia Historica* 3 (1978) 303–323.
- SZÓCS 2018 SZÓCS Péter Levente: Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához. In: *Genius loci. Laszlovszky 60.* Eds: Mérai, Dóra – Drosztmér, Ágnes – Lyublyanovics, Kyra – Rasson, Judith – Papp Reed, Zsuzsanna – Vadas, András – Zatykó, Csilla. Budapest 2018, 103–107.
- SZÓCS 2020 SZÓCS Péter Levente: A kegyelet és a kegyesség emlékei a nagybányai Szent István-templom körüli temető kora újkori sírjaiban. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére.* Szerk.: Bogdándi Zsolt – Lupescuné Makó Mária. Kolozsvár 2020, 435–452.
- SZÓCS 2021 SZÓCS Péter Levente: „... ligaturaque munitum”. A nagybányai Szent István-templom régészeti feltárása során előkerült könyvveretek. In: *Arte et Ingenio. Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára.* Szerk.: Gálfi Emőke – Kovács Zsolt – P. Kovács Klára. Kolozsvár – Budapest 2021, 707–720.
- SZÓCS 2022 SZÓCS Péter Levente: Nagybánya középkori plébániatemplomáról: egy régészeti kutatás előzetes eredményei. *Magyar Régészet - Online* 11:2 (2022) 28–36.
<https://doi.org/10.36245/mr.2022.2.4>
- SZÓCS – POP 2020 SZÓCS, Péter Levente – POP, Dan: Cercetări arheologice privind biserica Sf. Ștefan, Baia Mare. Rezultate preliminare (Archeological observations on the St. Stephan Church of Baia Mare. Preliminary results). In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania VI.* Coord. Szócs, Péter Levente. Satu Mare 2020, 227–251.
- TELCEAN 1976 TELCEAN, Ecaterina: Tezaurul de la Visuia, sec. XVI (Le trésor de Visuia, XVI-e siècle). *File de istorie* 4 (1976) 207–216.
- VADAY – HANCZ 2002 VADAY Andrea – HANCZ Erika: Középkori temető és telep részlete Balassagyarmaton (Mittelalterlicher Friedhof und Siedlungsdetail in Balassagyarmat). *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 26 (2002) 49–80.
- VELTER – DUMITRIU 2012 VELTER, Ana-Maria – DUMITRIU, Luminița: *Tezaurul de secol XVII de la Șopteriu. Studiu de orfevrărie și de numismatică.* Cluj-Napoca 2012.
- WICKER 2002a WICKER Erika: Bácsalmás-Óalmás, Homokbánya 16–17. századi rác temetője. In: *A hódoltság régészeti kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. május 24–26. között megtartott konferencia előadásai.* Szerk.: Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Budapest 2002, 225–236.
- WICKER 2002b WICKER Erika: Muzulmán elemek a hódoltság kori rácok temetkezési szokásaiban (Muselmanische Elemente unter den Bestattungbräuchen der Razen in der Türkenzeit). *Cumania* 18 (2002) 95–124

- WICKER 2003 WICKER Erika: Adatok a hódoltság kori délszlávok temetkezési szokásaihoz (Angaben zum Bestattungsritus der Südslawen zur Zeit der Türkenherrschaft). *Cumania* 19 (2003) 19–84.
- WICKER 2008 WICKER Erika: *Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában* (Rác and Vlach People in the Northern-Bácska Region During the Turkish Rule). Kecskemét 2008.
- WICKER – KÓHEGYI 2002 WICKER Erika – KÓHEGYI Mihály: A katymári XVI–XVII. századi rác temető (Der südslawische Friedhof von Katymár aus dem 16.–17. Jahrhundert). *Cumania* 18 (2002) 5–94.
- WOLTERS 1996 WOLTERS, Jochem: Drahtherstellung im Mittelalter. In: *Europäische Technik im Mittelalter, 800 bis 1400. Tradition und Innovation*. Hrsg.: Lindgren, Uta. Berlin 1996, 205–216.

MEDIEVAL AND EARLY MODERN PINS FROM BAIJA MARE

Péter Levente Szócs

A great number of cloth accessories have been discovered as a result of the archaeological research of medieval and early modern sites, especially churchyard cemeteries, during the last decades. Among these finds, the most spectacular are the pins and other relics of headwear. Several discoveries, however, suggest that pins were used to secure other parts of clothing, too. Despite the growing number of these finds, some aspects of their use and distribution remain unclear. The paper presents pins from the churchyard cemetery of the one-time Parish Church of St. Stephen in Nagybánya (Baia Mare, Romania); and analyses the chronology, distribution, and function of similar items discovered on the territories of the Kingdom of Hungary that date to the Middle Ages and early modern period. Most of the Baia Mare pins are made of drawn bronze wire and have small spherical heads, but some were made of twisted wire. Three decorative pins were made of gilded silver and are provided with decorative heads (nos. 23, 24, and 25). Even though its shank is missing, one of these (no. 25) is quite spectacular: it has a large spherical head with filigree decoration and precious stones. This last item has close analogies from across the lands of the Kingdom of Hungary in the early modern period, with these coming to light in other churchyard cemeteries and even in treasure-hoards, which shows their value for contemporaries.

While quite extensive, the distribution of decorative pins suggests that these objects were aimed at different consumer groups, as they were made of different materials and featured different decoration. The users of those pins made of more valuable materials and produced using greater technical knowledge were members of the higher social strata, while the users of those made of poorer-grade silver – pins of lower quality but similar by and large to the more valuable pieces – were mostly commoners, albeit wealthier representatives of this group. On the other hand, the number and wide distribution of simple pins made of bronze wire with small button heads indicates their frequent and varied use, regardless of the social backgrounds of the users, and it may be said that these were artefacts for everyday purposes.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

